

Тіньова зайнятість і Пенсійний фонд: втрачені можливості

» Сьогодні в рубриці «Точка зору» пропонуємо вашій увазі аналітичний матеріал, у якому досліджуються проблеми пенсійної системи України та основні тенденції й причини фінансових недонадходжень до Пенсійного фонду. Статтю підготували завідувач відділу соціально-економічних проблем праці ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», кандидат економічних наук Вікторія БЛИЗНЮК і завідувач сектору проблем людського розвитку відділу соціальної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень Любов ЯЦЕНКО.

Система пенсійного страхування входить до числа основних базових інститутів забезпечення соціального захисту. Забезпечення фінансової стабільності системи, її розвиток – одне з найважливіших завдань розбудови соціально орієнтованої ринкової економіки в Україні. Ефективність функціонування пенсійної системи, насамперед, визначається її спроможністю повною мірою виконувати взяті на себе фінансові зобов'язання з виплати пенсій. У свою чергу, її фінансова спроможність є запорукою не лише рівня та якості життя значної частини населення країни – пенсіонерів, а й стабільності економічної системи та позитивного іміджу держави на світовій арені.

Багатогранний затяжний процес трансформації економічної системи в Україні у поєднанні з загостренням соціально-економічної, політичної та демографічної ситуації негативно впливає на весь механізм пенсійного забезпечення та проявляється у зменшенні доходів Пенсійного фонду України (далі – ПФУ) при одночасному зростанні його видатків, тобто призводить до кризи неплатежів. Як зазначають фахівці, пенсійна система України зазнала мінімальних реформ і, відповідно, на сьогодні характеризується значними витратами, які суттєво перевищують середньоєвропейські показники (у відносних показниках до ВВП), наявністю вагомої частки пільговиків та значним обсягом невластивих фонду виплат. Зважаючи на те, що фінансова стабільність солідарної системи пенсійного забезпечення безпосередньо залежить від обсягів отриманих внесків застрахованих осіб, постає необхідність оцінити реальні втрати Пенсійного фонду

від процесів, що поширюються на ринку праці.

Через розбалансованість Пенсійного фонду України та демографічну ситуацію виникають проблеми ефективного перерозподілу коштів та забезпечення громадянам літнього віку конституційних норм щодо гідного рівня життя, відбувається перехід до трирівневої пенсійної системи в результаті структурної реформи.

Питанням реформування пенсійної системи України присвячені праці багатьох вітчизняних фахівців, зокрема Б. Зайчука, О. Макарової, Л. Ткаченко, І. Гринчишина, І. Гнибіденко та ін. Попри наявність значної кількості досліджень у цій сфері загострення в сучасних умовах кризових явищ в Україні, питання оцінки потенційних обсягів надходжень до Пенсійного фонду та обсягів втрат, пов'язаних з неефективністю функціонування економіки, набувають актуальності, що, відповідно, обґрунтовує потребу у написанні статті.

Реалізація основного завдання пенсійної системи, що полягає у забезпеченні соціальної захищеності непрацездатних громадян, потребує значних обсягів фінансових ресурсів і збалансованості бюджету Пенсійного фонду, який є базовим фінансовим інститутом державного пенсійного забезпечення. Його доходи та видатки у 2015 році становили, відповідно, 12 та 13,7% ВВП. Основними джерелами наповнення бюджету Фонду є власні надходження частка яких у загальному обсязі надходжень становить в останні роки 65–73 та 26–35%, відповідно. Наступним важливим складником надходжень до ПФУ залишаються кошти Державного бюджету України, які також становлять значну

Точка зору

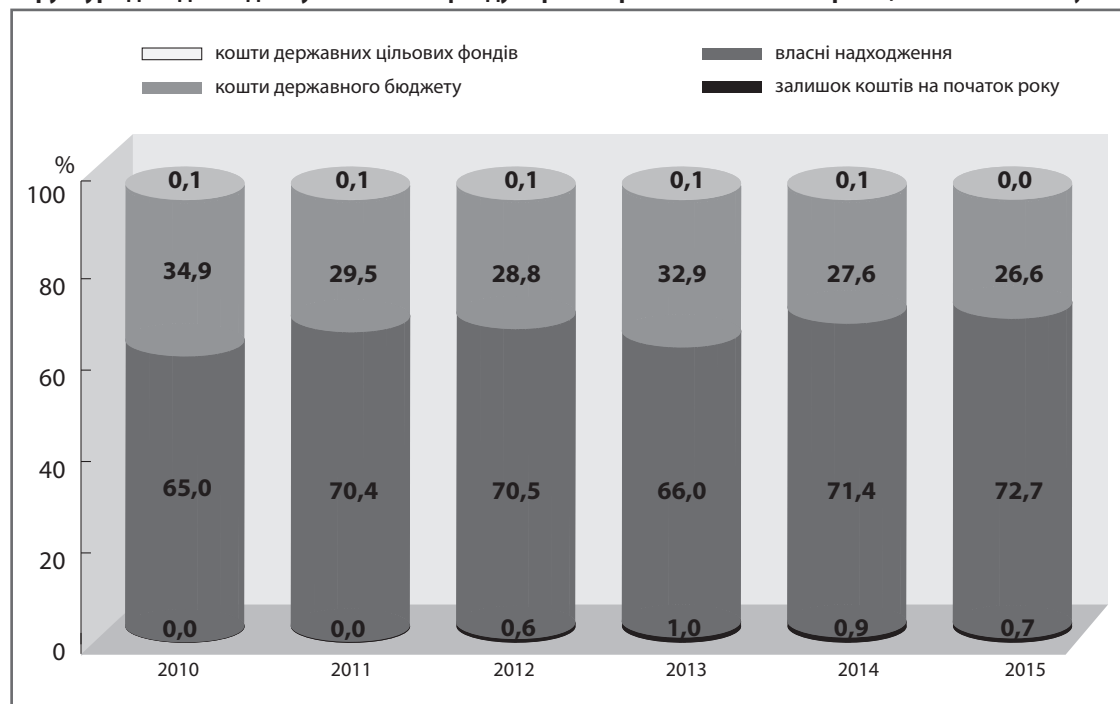
→ частку у структурі доходів. Питома вага коштів державного бюджету у 2014–2015 роках становила 27,6 та 26,6%, відповідно¹. Слід зауважити, що тенденції останніх років свідчать про збільшення частки на користь власних надходжень, що є позитивним моментом і може розглядатися як посилення вагомості страхового принципу. Збільшення власних надходжень пояснюється, насамперед, зростанням фонду оплати праці, а отже, збільшенням надходжень єдиного внеску. Збереження значної частини надходжень з Державного бюджету України свідчить про неможливість самофінансування ПФУ (див. Рисунок 1).

перед, зменшенням розміру єдиного соціального внеску. Відповідно, за сім місяців 2016 року з Державного бюджету України на фінансування пенсійних виплат надійшло 73,9 млрд гривень.

Попри зростання надходжень коштів до ПФУ, їх дефіцит не зменшується, а, навпаки, зростає. Так перевищення видатків над доходами тільки у 2014 та 2015 роках становило 4,1 та 12,7%. На поточний 2017 рік очікується, що бюджет Пенсійного фонду України зросте порівняно з 2016 роком і сягне 284 млрд грн при одночасному зниженні розміру дотацій з державного бюджету до 141,5 млрд грн, що пояснюється зростанням сплати єдиного со-

Структура доходів бюджету Пенсійного фонду України протягом 2010–2015 років, %

Рисунок 1

Джерело: складено за даними офіційного сайту Пенсійного фонду України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/index>

Згідно з оперативними даними, за результатами семи місяців 2016 року, загальна сума видатків на пенсійні та інші заплановані виплати становила 135,0 млрд гривень. Фінансування забезпечувалося за рахунок законодавчо визначених джерел доходів. Доходи за січень–липень 2016 року з усіх джерел фінансування становили 138,4 млрд грн, з яких власні надходження – 62,9 млрд грн, що на 30,5 млрд грн менше порівняно з відповідним показником 2015 року і може пояснюватися, насам-

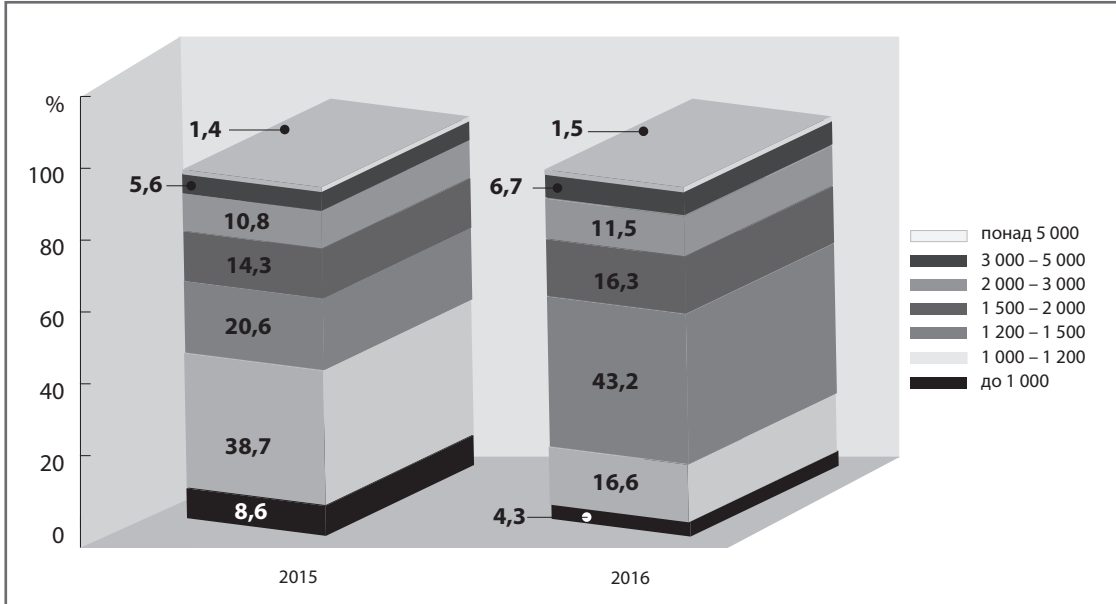
ціального внеску на 30 млрд грн до розміру 142,5 млрд гривень.

Нестача фінансових ресурсів ПФУ унеможливорює забезпечення в достатній мірі виконання пенсійних зобов'язань держави та призводить до зубожіння значної частини населення. Зокрема, на початок 2016 року 20,9% пенсіонерів отримували пенсію, розмір якої не перевищував 1200 грн, а 43,2% – пенсійні виплати в межах 1 201–1 500 гривень² (див. Рисунок 2).

Усереднений показник прожиткового мінімуму цього періоду був визначений на рівні 1 330 грн, а

Розподіл пенсіонерів, які одержують пенсії в органах Пенсійного фонду, за розмірами місячних пенсій (на початок періоду)

Рисунок 2

Джерело: складено за даними офіційного сайту Державної служби статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

це означає, що більше половини пенсіонерів країни знаходяться за межею виживання. Зважаючи на підвищення витрат споживання, пов'язані з інфляційними процесами та зростанням комунальних тарифів за останній період, можна стверджувати, що до групи ризику входять близько 90% пенсіонерів країни. Отже, в умовах, що склалися, пенсійна система не забезпечує виконання основних завдань: захист від бідності пенсіонерів; надання гарантованого доходу після завершення трудової діяльності, розмір якого, зазвичай, становить певну суму, пропорційну до суми заробітку; захист цього доходу від подальшого зниження рівня життя через інфляцію³.

Одним із критеріїв розвиненості національної пенсійної системи є забезпечення виплати пенсії у прийнятному розмірі щодо отримуваного людиною заробітку перед виходом на пенсію, який згідно з Конвенцією Міжнародної організації праці № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» (від 28 червня 1952 року) і Європейським кодексом соціального забезпечення (від 16 квітня 1964 року) передбачено розраховувати як співвідношення розміру пенсії типового одержувача і його попередніх доходів. Цей показник в Україні за

останні роки має тенденцію до зниження. 2015 року він знаходився на рівні 40,5%, а це означає, що державна пенсія може забезпечити пенсіонерів дохід у розмірі 40,5% його передпенсійного заробітку. Такий показник не відповідає вимогам Міжнародної організації праці (МОП) щодо рівня заміщення в солідарній системі.

Статистичні дані свідчать і про те, що номінальна заробітна плата зростала швидшими темпами, ніж пенсійні виплати. Реальна ж пенсія, що характеризує її купівельну спроможність, як і заробітна плата, за останні роки має тенденцію до падіння. При цьому реальна пенсія зменшується більш стрімко, ніж заробітна плата. Все це, насамперед, свідчить про падіння рівня життя населення (див. Рисунок 3).

Слід зауважити, що у рейтингу Global Age Watch Index за рівнем життя пенсіонерів 2015 року Україна посідала 73-тє місце, демонструючи найгірший показник серед країн Східної Європи, а серед колишніх радянських країн найгірший результат лише у Молдові⁴. При цьому щорічне збільшення навантаження пенсіонерів на одного працюючого, що характерно для України, унеможливорює збільшення рівня пенсій. В умовах низької продуктивності праці активне трудове населення неспроможне утримувати зростаючу частку осіб пенсійного віку. Крім того, в сучасних умовах в Україні набули широкого поширення тіньова зайнятість та різноманітні

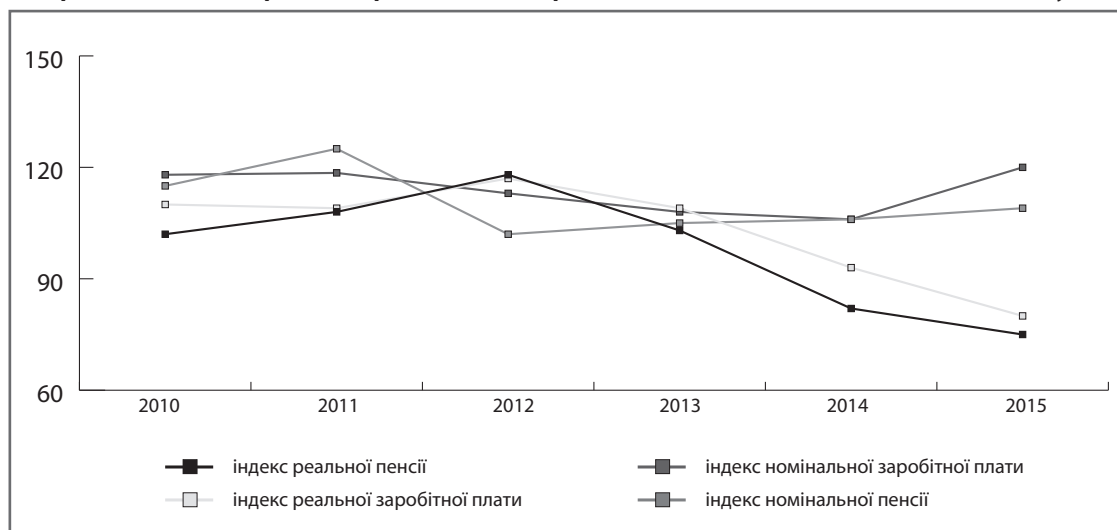
Точка зору

→ форми атипової зайнятості (вимушена неповна зайнятість, без оформлення трудових відносин, неформальна зайнятість і т.ін.), що, безумовно, негативно впливає на розмір фонду заробітної плати та обсяги надходжень до ПФУ.

Пенсійне законодавство визначає пряму залежність розміру пенсій від середньої заробітної плати в період трудової діяльності та тривалості страхового стажу. Отже, можна констатувати, що вирішальним чинником, який безпосередньо впливає на матеріальне становище людини пенсійного віку, є розмір заробітної плати. Збільшення ж рівня заробітної плати матиме позитивні наслідки соціально-економічного характеру та позитивно відобразиться на формуванні бюджету ПФУ.

Динаміка індексів номінальної та реальної середньомісячної пенсії за віком та заробітної плати в Україні за період 2010 – 2015 років, %

Рисунок 3

Джерело: складено за даними офіційного сайту Державної служби статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

В Україні модель організації оплати праці знаходиться у процесі перманентного формування, поєднуючи риси, характерні для оплати праці радянського періоду, й чинники ринку праці, притаманні ринковій економіці. Заробітна плата – найбільш гнучкий чинник українського ринку праці, адже саме завдяки «гнучкості» ціни праці українського працівника протягом усього пострадянського періоду значною мірою забезпечується стабільність зайнятості населення і стримується зростання безробіття. Більше того, конкурентоспроможність продукції багатьох галузей української промисло-

вості на світових ринках також підтримується значною мірою завдяки заробітній платі (її низькому рівню) виробників цієї продукції, базуючись на дешевій робочій силі. Впродовж усього пострадянського періоду Україна позиціонує себе як країна з дешевою робочою силою з усіма наслідками, що з цього випливають.

Найчутливішим елементом ринку праці залишається заробітна плата, оскільки роботодавці, зокрема держава як головний роботодавець, пристосовуючись до змін економічної кон'юнктури, використовують передусім цей чинник. Це зумовлюється, насамперед, тим, що падіння зарплати відбувалися у несприятливій для української економіки часи одночасно з прискоренням інфляції

та швидше за неї. Навпаки, прискорення економічного зростання зумовлювало швидке зростання зарплат, причому темпами, що випереджали підвищення споживчих цін. 2008 року, напередодні фінансово-економічної кризи, реальна заробітна плата досягла рівня 1990 року, але потім знов почала знижуватися.

Заробітна плата у нас виступала у ролі амортизатора, завдяки якому суттєво вдавалося підтримувати зайнятість і стримувати ріст безробіття, що не характерно для економік розвинутих країн, де не заробітна плата, а безробіття і зайнятість населення стають заручниками кризових ситуацій.

Тому одним із важливих питань залишається рівень оплати праці працівників та співвідношення

росту зарплатні зі зростанням розміру пенсій. Так за період з 2010 по 2015 рік розмір середньої заробітної плати збільшився на 53,6%, а пенсії – на 67,8%. Такі тенденції, що характеризуються перевищенням темпів зростання розмірів пенсійних виплат над темпами зростання заробітної плати, при значному демографічному навантаженні на платників пенсійних внесків та високому рівні тінізації заробітної плати, зазвичай, призводить до збільшення дефіциту бюджету ПФУ та свідчить про загострення кризи пенсійної системи в цілому.

На жаль, нинішня статистика свідчить не тільки про низький рівень оплати праці, а й про наявність серйозних причин у сфері зайнятості, що негативно відображається на надходженнях до ПФУ. Так кількість найманих працівників підприємств, установ, організацій, що безпосередньо визначає кількість платників страхових внесків, значно менша, ніж чисельність отримувачів пенсійних виплат. Тільки за період 2013–2015 років навантаження кількості пенсіонерів на одного працюючого становить 1,2. Сьогодні внески до Пенсійного фонду сплачують 13,5 млн громадян, тоді як отримують пенсійні виплати – 12,4 мільйона (див. Таблицю 1).

Окрім того, в Україні спостерігається високий рівень неформальної зайнятості, співвідношення

зайнятих у формальному та неформальному секторах становить 2,25 до 1. Порівнюючи тенденції розвитку формальної та неформальної зайнятості в Україні за останні 10 років, слід звернути увагу на їхню протилежну спрямованість. Зменшення кількості зайнятих у формальному секторі та безробітних, скорочення вимушеної неповної зайнятості стає могутнім потенціалом для збільшення надходжень до ПФУ.

Неформальна зайнятість в Україні за останні роки стрімко поширюється, охоплюючи значну кількість робочих місць на підприємствах та в організаціях формального і неформального сектору економіки. Негативними наслідками цього явища є обмеження можливостей реалізації більшості соціальних прав, передбачених Конституцією та трудовим законодавством; підвищення ризику нестабільної зайнятості й отримання постійного доходу; гальмування процесу ефективного використання наявного трудового потенціалу. Тривала зайнятість у неформальному секторі призводить до втрати професійно-кваліфікаційних навичок особистості, зниження її матеріального та культурного рівня, що значно знижує якість трудового потенціалу.

За офіційними даними Держслужби статистики України, у I півріччі 2016 року кількість зайнятого ➔

Динаміка чисельності працюючих, безробітних і пенсіонерів в Україні за період з 2005 по 2015 рік (тис. осіб)

Таблиця 1

Рік	Кількість пенсіонерів	Кількість найманих працівників підприємств, установ, організацій	Кількість неформально зайнятого населення	Кількість безробітних у віці 15–70 років (за методологією МОП)	Кількість працівників, які працювали в режимі скороченого робочого дня	Кількість працівників, які знаходились у відпустках без збереження заробітної плати
2005	14 050	14 005	4 436	1 600	415	142
2006	13 937	14 069	4 549	1 515	620	137
2007	13 819	14 002	4 662	1 418	506	127
2008	13 750	13 939	4 564	1 425	1 206	180
2009	13 721	12 949	4 470	1 959	2 063	276
2010	13 738	12 564	4 649	1 714	1 466	363
2011	13 821	12 094	4 705	1 662	909	189
2012	13 640	12 181	4 652	1 590	737	138
2013	13 533	11 145	4 806	1 510	799	97
2014	12 147	10 565	4 541	1 848	888	91
2015	12 296	9 501	4 303	1 655	742	63

Джерело: складено за даними офіційного сайту Державної служби статистики України [Електронний ресурс] –

Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Точка зору

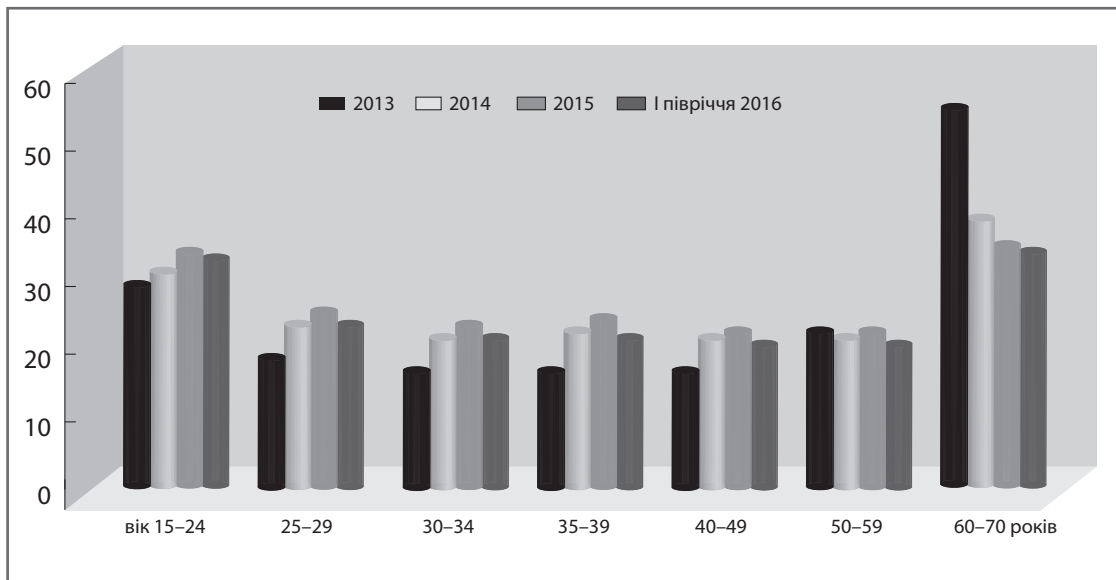
→ населення, яке працювало на неформальних робочих місцях, становила 4,0 млн осіб (24,4% загальної кількості зайнятого населення віком 15–70 років)². Аналіз неформальної зайнятості у розрізі вікових груп показує, що у неформальному секторі економіки загалом працюють особи працездатного віку. Найвищий її рівень характерний для осіб у віці 15–24 та 60–70 років і у I півріччі 2016 року, відповідно, становив 34,6 та 36,6% (див. Рисунок 4). Саме ці

цьому віці працівник отримує максимальну заробітну плату.

Географія поширення показує, що неформальна зайнятість найбільш сконцентрована в західних областях країни: Івано-Франківській, Чернівецькій, Рівненській. Її рівень становить, відповідно, 51,3; 48,6; 45,6%. Найнижчі показники демонструють промислові регіони: м. Київ та Київська, Донецька, Полтавська, Харківська області. Варто сказати, що

**Частка неформально зайнятого населення в Україні у 2013–2016 роки
(% до загальної кількості населення відповідної вікової групи)**

Рисунок 4

Джерело: складено за даними офіційного сайту

Державної служби статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

категорії населення найбільш уразливі та соціально незахищені в сучасних умовах господарювання.

Поширення неформальної зайнятості серед молоді пояснюється пошуком заробітку під час здобуття освіти, неформальна зайнятість серед осіб пенсійного віку, зокнайперше, спричинена низькими коефіцієнтами заміщення пенсій, що зумовлює високі рівні бідності серед літніх людей та спонукає їх до пошуку неформальних джерел отримання додаткових засобів до існування. Бажання продовжити трудову діяльність змушує осіб старше працездатного віку погоджуватися на неформальну зайнятість, працювати на посадах, не привабливих для молодих працівників.

Поширення неформальної зайнятості у середньому віці призводить до суттєвого недоотримання пенсійним фондом доходів, оскільки саме в

рівень неформальної зайнятості останніх майже в чотири рази нижчий, ніж в областях Західного регіону (див. Рисунок 5).

У цілому, територіальний розподіл масштабів поширення неформальної зайнятості ще раз підтверджує, насамперед, її більшу зосередженість в регіонах аграрної спрямованості. Окрім того, отримання значних обсягів неофіційних доходів мешканцями західних областей пояснюється більшою активністю трудової міграції. Така ситуація зумовлена як обмеженою кількістю вакансій у легальному секторі економіки, низьким рівнем офіційних доходів, так і географічною близькістю з країнами Західної Європи, де зазвичай простіше знайти більш високооплачувану роботу, ніж на батьківщині. Нині Україна одна з найбільших країн – донорів робочої сили в Європі. Проблема впливу міграції на фінансовий стан пенсійного фонду є окремим напрямом досліджень.

Частка неформально зайнятого населення за регіонами України у I півріччі 2016 року, %

Рисунок 5

Джерело: складено за даними офіційного сайту Державної служби статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Слід зауважити, що вагомим складником недоотриманих надходжень до ПФУ є поширена в Україні практика сірої заробітної плати. До такої категорії залучена також значна кількість працюючих у формальному секторі економіки, що генерує ризики розвитку соціально-економічної сфери в країні та стає гальмом на шляху підвищення добробуту населення. Загалом, за оцінками фахівців, нині в тіні знаходиться 30–50% фонду заробітної плати^{5,6}, тобто щорічно дохідна частина ПФУ країни втрачає значні обсяги надходжень.

Збільшення тіньової зайнятості спричиняє скорочення виробництва в основних видах економічної діяльності, низька частка оплати праці у випуску, збереження високого рівня бідності працюючого населення, високий рівень оподаткування легального бізнесу, у тому числі внесків до державних соціальних фондів, низький рівень дотримання встановлених законів і, як наслідок, утрата довіри до правоохоронної й судової систем держави. Не-

гативні наслідки поширення тіньової зайнятості очевидні: це і зменшення надходжень до бюджету у вигляді податкових надходжень, і соціальна незахищеність працівників цього сектору економіки. Однак безумовно позитивним моментом є можливість на певний період часу отримувати дохід, вищий порівняно з соціальними виплатами по безробіттю. Тобто населення, яке обирає як тимчасову зайнятість зайнятості у тіньовому сегменті, сповідує активну, неутриманську життєву позицію. Але нині відсутні усталені методологічні підходи до оцінки тіньового сегменту ринку праці та, відповідно, тіньових доходів.

Для оцінки розмірів тіньової економіки найчастіше застосовують такі методи, як аналіз початкових розбіжностей між національним доходом і видатками, метод споживання електроенергії, аналіз флуктуацій у робочій силі протягом певного періоду часу, монетарні методи та ін.

Загалом можна назвати три підходи до вимірювання тіньової економіки:

- прямі підходи;
- непрямі підходи;

Точка зору

→ в) модельний підхід.

В Україні тіньову зайнятість визначають на основі методики обчислення зайнятості в неформальному секторі на базі щоквартальних вибіркового обстеження населення з питань економічної активності. Розмір тіньової зайнятості Міністерство економічного розвитку і торгівлі оцінює шляхом оцінки обсягу споживання товарів і послуг, перевищення витрат населення над прибутками. Але усі ці інструменти не дають повної і реальної картини тіньової зайнятості. Наприклад, Державна служба статистики України останніми роками визначає обсяги тіньової економіки у середньому від 15 до 18% ВВП. Однак ці оцінки відрізняються від даних інших служб і науковців. Згідно з розрахунками Міністерства економічного розвитку та торгівлі України, обсяг тіньової економіки в Україні за останні п'ять років становить від 28 до 39% ВВП. Зазначений показник розраховується методами, які враховують розбіжність між доходами та витратами населення, динамікою готівки в обігу та обсягами виробництва, використанням електроенергії та обсягами виробництва, а також динамікою цін факторів виробництва, готової продукції та рентабельністю виробництва.

За результатами соціологічного опитування, здійсненого Українським Інститутом Майбутнього⁷ в листопаді 2016 року, виявлено низку проблем, які найімовірніше впливатимуть на успішність та швидкість трансформації України в успішну державу. Так можна визначити не менше 34% тих, хто працює без податків і не менше 35% тих, хто не бажає декларувати власні доходи й витрати, що пояснюється, насамперед, низьким рівнем довіри до державних інститутів, які неефективно використовують ресурси бюджету. У настроях суспільства простежується цікавий парадокс: пересічний українець не хоче змінюватися сам і змінювати власні звички (тобто охочих сплачувати податки в повному обсязі й декларувати власні доходи значно менше, ніж тих, хто отримує заробітну плату у конвертах, але хоче отримувати субсидії на оплату комунальних послуг), однак вимагає суттєвих змін від влади та державних інституцій. Замкнене коло: низький рівень довіри – превалювання власних інтересів – ігнорування суспільних інтересів – низький інфорсмент законодавства – низький рівень довіри. Потребує зміни свідомість українців, інакше будь-які прагнення і реформи наражатимуться на

небезпеку активної протидії.

Отже, фахівці вбачають основними шляхами покращання пенсійного забезпечення в країні зростання рівня оплати праці при одночасній її детінізації. Проведені розрахунки динаміки чисельності зайнятих в Україні, які працюють в тіні, свідчать про таке. Участь у тіньовій зайнятості спричиняє наближення ціни робочої сили до її справжньої вартості. Згідно з розрахунками, в Україні питома вага ФОП у ВВП і, відповідно, розмір заробітної плати в тіньовій сфері перевищують офіційні показники більш ніж удвічі. Тому, з одного боку, така зайнятість певною мірою дає можливість зберегти трудовий потенціал країни, сприяючи вирішенню проблеми доходів і навіть елементарному виживанню якоїсь частини населення. З другого – зайнятість у тіньовій економіці відвертає масу ресурсів і зусиль на приховування як самої тіньової економічної діяльності, так і її результатів, породжує додаткові витрати суб'єктів господарювання, втрату обов'язкових податкових надходжень.

Одним з методів оцінки параметрів тіньової економіки є так званий італійський метод, розроблений Італійським інститутом статистики (ІСТАТ) і заснований на розрахунках показників зайнятості. Фахівці ІСТАТ зробили акцент на вивченні витрат робочої сили, точніше – відпрацьованого робочого часу. Основний підхід ІСТАТ до оцінки тіньової економіки полягає в тому, що дані про робочі місця зіставляються з відповідними даними юридичних і податкових органів, а також органів соціального забезпечення з урахуванням економічної діяльності і територіальної класифікації. Далі проводиться перерахунок усіх зайнятих, таких, що працюють повний робочий тиждень, і зайнятих частково, таких, що працюють на додатковій роботі, в еквівалент повної зайнятості. Отримані показники виробітку і витрат часу на одного найманого працівника застосовуються для розрахунку випуску і доданої вартості за видами економічної діяльності, що дає змогу скорегувати об'єм продукції, що недораховується.

У цьому дослідженні використаний частково італійський метод, а саме: приведені оцінки базуються на визначенні погодинного виробітку. Розрахунки базувалися на припущенні, що ВВП, оцінений Державною службою України, вже включає в себе тіньову складову. Тому оцінка розрахункової чисельності зайнятих здійснена через розрахункову продуктивності праці. В свою чергу розрахункова

продуктивність праці визначена за погодинним виробітком і даними про фактично відпрацьований час, отриманий за результатами обстежень домогосподарств з питань економічної активності. Отримана чисельність зайнятих менша від чисельності зайнятих за даними обстежень домогосподарств саме на розмір тіньової складової. Отримана динаміка чисельності зайнятих у тіньовому секторі дає можливість зробити такі висновки (див. Таблицю 2).

характеризує вплив економічної кризи та зменшення обсягів виробництва. Починаючи з 2013 року, частка зайнятих у тіні, за здійсненими оцінками, становить 16,3% всіх зайнятих. Скорочення порівняно з попереднім роком відбулося через зростання погодинного виробітку найманих працівників. Тобто обсяги тіньової зайнятості – суттєві.

Розрахунки кількісних втрат фінансових надходжень до пенсійного фонду свідчать, що лише

Оцінка тіньової зайнятості українського ринку праці у 2000–2015 роках

Таблиця 2

Рік	Чисельність зайнятих у тіньовому секторі, тис. осіб	Втрати Пенсійного фонду, внаслідок недоотриманого ЄСВ, млн грн	Втрати ПФУ у % до ВВП
2010	4 305,80	40 341,04	3,6
2011	4 063,78	44 808,36	3,3
2012	4 025,87	50 978,42	3,5
2013	3 330,17	45 510,95	2,9
2014	3 571,82	51 758,3	3,3
2015	3 133,99	54 744,49	2,8

Джерело: складено за авторськими розрахунками

Так найвища частка тіньової зайнятості за досліджуваний період спостерігалася у 2010 році – понад 21% усіх зайнятих, що пояснюється зменшенням частки штатних працівників у загальній чисельності зайнятих. У подальшому спостерігається несуттєве, але поступове скорочення частки тіньової зайнятості, ланцюгові зміни становили від 1 до 3 в.п. За результатами факторного аналізу детермінованої моделі тіньової зайнятості, визначено, що у 2010–2012 роках тіньова зайнятість зростала завдяки зменшенню частки штатних працівників у загальній чисельності зайнятості (тобто чисельність зайнятих підтримувалася на достатньому рівні лише за рахунок зайнятих в особистому підсобному селянському господарстві) та зменшення кількості відпрацьованого часу штатними працівниками, що ха-

за рахунок тіньової зайнятості ПФУ недоотримував грошових надходжень в діапазоні від 2,5 до 3,5% ВВП, що є достатньо вагомою величиною. І це лише частина айсберга, в основі якого – безробітні, тимчасові трудові мігранти, працюючі напівформально та інші.

Отже, за умов збереження існуючої політики у соціально-трудовій сфері, збереження наявних цінностей і низького рівня довіри до державних інститутів, найімовірніше можна очікувати незмінності інституту пенсійного забезпечення, збереження старих моделей у політиці його регулювання. Очікувати суттєвого звуження тіньового сегмента ринку праці можливо лише за умов економічного поживлення, створення ефективних робочих місць і дієвої реформи знизу і вгорі суспільства. ■

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пенсійний фонд України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/index>
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Линдюк О. Сутність пенсійної системи та її місце в забезпеченні соціальної безпеки суспільства / О. Линдюк // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2009. – Вип. 4. –

- С. 290–298. – Режим доступу: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2009-4-38.pdf>
4. GlobalAgeWatchIndex2015:Insightreport.– Режим доступу: https://www.ageinternational.org.uk/Documents/Global_AgeWatch_Index_2015_HelpAge.pdf
5. Близнюк В. В. Тіньовий сегмент ринку праці в Україні / Матеріали за 10-а міжнародна науково-практична конференція, «Ключові питання в сучасній

- наука», – 2014. Том 3. Ікономики. София. «БялГРАД-БГ» ООД – С.44–52.
6. Міжнародний центр перспективних досліджень. Тіньова економіка в Україні: причини та шляхи подолання. 2014 р. – Режим доступу: http://icps.com.ua/assets/uploads/files/t_novaeconom_kaukra_ni.pdf
7. Тишкевич І. Теневая экономика в Украине: что показывает социология. – <http://hvylya.net/analytics/economics/tenevaya-ekonomika-v-ukraine-cto-pokazyivaet-sotsiologiya.html>